

Ушакова І.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ МНС

У статті подані результати дослідження особистісних якостей працівників МНС. Виявлені домінуючі якості особистості по методиці Кеттелла, показники по вторинних чинниках і групах чинників. Показано, що в основному вони відповідають кваліфікаційним характеристикам рятувальників.

Ключові слова: особистість, особистості, властивості особистості; професійні якості; особистісні чинники; комунікативні, інтелектуальні, емоційні і регулятивні якості особистості.

В статтю подані результати дослідження личностных качеств работников МЧС. Выявлены доминирующие качества личности по методике Кеттелла, показатели по вторичным факторам и группам факторов. Показано, что в основном они отвечают квалификационным характеристикам спасателей.

Ключевые слова: личность, личности, свойства личности; профессиональные качества; личностные факторы; коммуникативные, интеллектуальные, эмоциональные и регулятивные качества личности.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство пред'являє сьогодні все нові та більш високі вимоги до кожної особистості. Ситуація у сьогоднішній Україні, де все частіше виникають екстремальні та кризові ситуації, вимагає від працівників МНС ефективної діяльності з їх подолання. Вона ж, у свою чергу, спирається перш за все на професійні та особистісні якості кожного з рятувальників. Тому вивчення і подальше формування таких якостей, які будуть сприяти професійному зростанню фахівців, є сьогодні однією з найактуальніших проблем сучасної кризової психології.

Професійна діяльність людини багато в чому залежить від індивідуальних особливостей людини. Віковий психічний розвиток характеризується, як наголошується в літературі, зростаючою індивідуалізацією у міру дорослішання і старіння людини. Індивідуалізація є способом пристосування людини до об'єктивно заданої ззовні структури трудової діяльності.

У психологічній літературі існують численні дослідження професійних і особистісних якостей у зв'язку з професійною діяльністю (В.Г. Асеев, В.І. Барко, В.А. Бодров, С.С. Бубнова, Е.Ф. Зеєр, Є.П. Ільїн, Р. Кочюнас, Є.А. Клімов, І.П. Лотова, М.В. Макаренко, В.Л. Марищук, О.М. Роша та тощо). В їх роботах визначено якості, які сприяють чи заважають ефективній професійній діяльності, названо принципи професійного відбору, який має спиратись і на визначення психологічних, особистісних характеристик, описано важливі властивості професіонала тощо. Але особливості особистості людей, які займаються особливими, екстремальними видами діяльності, вивчені, на нашу думку, недостатньо, що і спонукало нас до вибору теми роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психологічній літературі зарубіжні і вітчизняні автори виділяють ряд професійних і особистих якостей, необхідних у роботі фахівця.

Особистісні якості – це природні властивості й особливості індивіда, які виступають в особистості як соціально зумовлені елементи. Для дорослої людини однією з найважливіших соціальних детермінант є трудова та професійна діяльність, про формування в якій особистості і піде мова далі.

Як стверджують А.А. Реан та Я.Л. Коломінський, професійні якості, властивості особистості, сукупність яких є потенційними або актуальними здатностями до даної діяльності, а ослаблення їх приводить до стійких помилкових дій при професійному навчанні і надалі до зниження ефективності певної професійної діяльності [7].

Г.С. Абрамова називає наступні основні якості роботи кваліфікованого працівника: він повинен володіти високим рівнем моральності, уміти знаходити безліч реакцій (вербальних і невербальних) на широкий спектр ситуацій і проблем, що виникають в тій або іншій ситуації і уникати оцінних думок з приводу будь-яких дій. Відповідно необхідною якістю є креативність, спонтанність і адекватність. Крім того, кваліфікований працівник розуміє і приймає обмеження своїх можливостей, готовий до співпраці з колегами, реально оцінює свої можливості і рівень кваліфікації, постійно рефлексує зміст своєї професійної діяльності. Названа авторка вважає, що позиція кваліфікованого фахівця повинна базуватися на професійній рефлексії [1].

Вивчення особистісних якостей та їх розвиток у професійній діяльності стало предметом дослідження багатьох психологів, про яких ми вже згадували вище. У психологічній літературі знаходимо також дослідження професійних і особистісних якостей фахівців системи МНС, в тому числі і роботи, в яких стверджується залежність ефективності діяльності рятувальників від їх особистісних та професійно – особистісних якостей.

На думку різних психологів (П.С. Гуревича, М.О. Блеєра, О.С. Васильєвої, О.П. Євсюкова, О.В. Тімченка, М.А. Кременя та інших), рятувальник повинен мати високі загальні розумові здібності, бути проникливим, розсудливим, вільнодумним, аналітиком. Він має любити сумісні дії, підпорядковувати інтереси особи груповим інтересам, бути сумлінним, добросовісним, мати почуття обов'язку і відповідальності, бути сильним, енергійним, уміти підкоряти собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання [2; 3; 5; 6; 8].

Є.О. Клімов відносить професію рятувальника до типу «людина-людина» як професію, що вимагає спеціальних знань, умінь, навичок, тобто спеціального навчання і кваліфікації працівника, у процесі якого формуються вторинні ознаки спеціальності. До цих ознак відносять, емоційну стійкість, інтелектуальну активність, високий рівень професійних знань, уміння спілкуватися з людьми, доброту, тактовність, спостережливість тощо [4].

В літературі відзначаються наступні якості фахівця, який працює в системі МНС:

- пластичність (динамічність у поєднанні з гнучкістю), тобто здатність легко переключатися з однієї проблеми на іншу, легко виходити з безвихіддя;

- вміння вибудовувати і витримувати до кінця свою лінію поведінки;
- професійні і спеціальні навички [6].

Крім того, будь-якому кваліфікованому працівнику має бути притаманна така якість як толерантність до невизначеності. Досягається вона завдяки впевненості у своїй інтуїції і адекватності відчуттів, переконаності у правильності схвалюваних рішень, здатності ризикувати. Всі ці якості формуються у міру особистого і професійного досвіду [8].

Чи відповідають особистісні якості рятувальників, що працюють сьогодні в системі МНС, цій «ідеальній картинці», яка описана в літературі? Саме це ми і вирішили з'ясувати. Тому **метою** нашої роботи стало дослідження особистісних якостей працівників МНС України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось у професійних пожежно-рятувальних частинах різних районних відділів головного управління м. Дніпропетровська. У дослідженні взяли участь 82 особи, лише чоловіки, начальники караулів та бійці. Вік досліджуваних коливається від 21 до 56 років, стаж роботи – від 1 до 10 років. Емпірична частина роботи виконана магістрантом НУ-ЦЗУ Алексеєнко О.

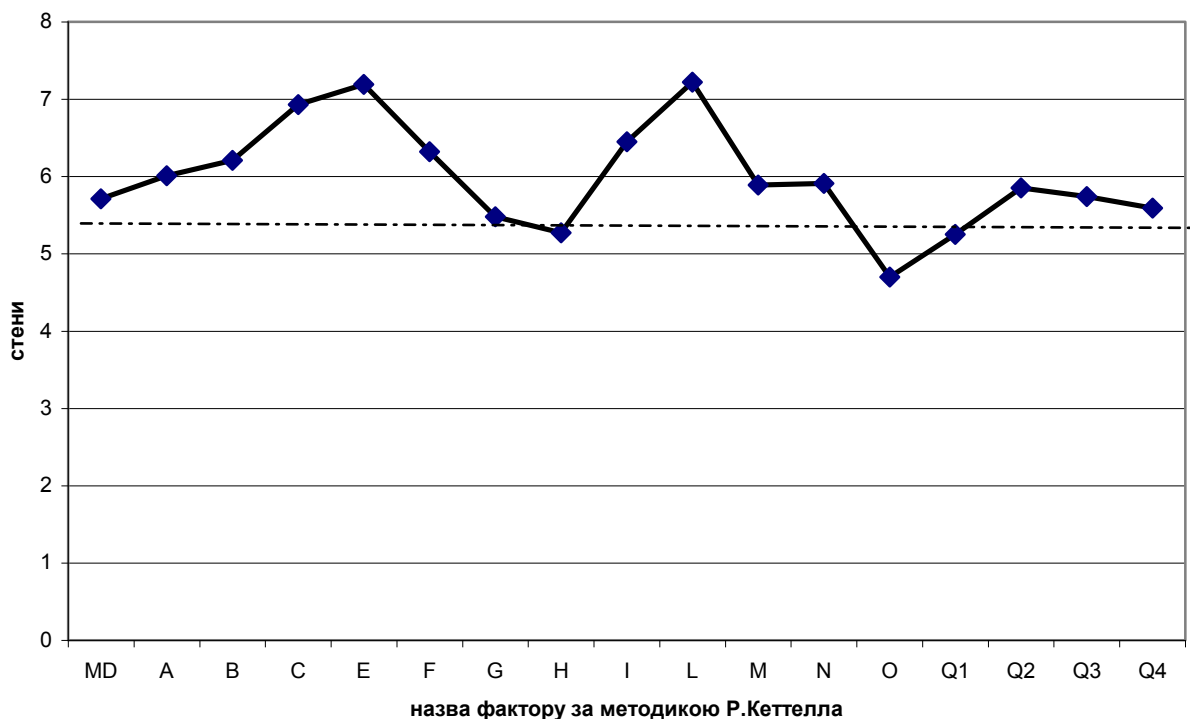
Для діагностики було застосовано методику багатофакторного дослідження особистості, розроблену Р. Кеттеллом. (16-PF 187-A), яка є адекватною цілям та завданням нашої роботи, оскільки дозволяє виявити велику кількість показників особистісного розвитку, які прямо пов'язані з діяльністю людини взагалі та професійною діяльністю в системі МНС зокрема.

Вона є відомою стандартизованою методикою, тому описувати її тут немає сенсу. Нагадаємо лише, що крім означених у назві методики шістнадцяти факторів (або якостей особистості, що представлені у вигляді біполярних шкал), автор методики пропонує визначати ще й додаткові показники: вторинні фактори (тривожність; екстра-інтроверсія; емоційна лабільність та домінантність) та групи факторів (комунікативні; інтелектуальні; емоційні та регулятивні).

Їх ми і розглянемо нижче. Почнемо з аналізу особистісних якостей досліджуваних, відображених на профілі особистості (рис. 1).

Як свідчать дані, показані на рисунку, всі значення особистісних показників знаходяться в середньому діапазоні (від 4,7 до 7,2 стевів), що не дає можливості стверджувати наявності якихось особливо виражених якостей у працівників МНС. Такі дані можна пояснити тим, що ми знайшли середнє значення для всіх досліджуваних, а воно майже завжди знаходиться в цьому діапазоні інтерпретації.

Найменше значення (4,7 стена) має фактор О (спокій - тривожність). Це свідчить про те, що наші досліджувані можуть "керувати своїми невдачами", тобто справляються з важкими ситуаціями. Вони в більшості ситуацій спокійні, їх важко вивести з себе, впевнені в собі і своїх здібностях, іноді аж занадто. Такі показники, на нашу думку, є професійно важливими якостями рятувальників, з якими ми проводили дослідження. Ці якості досягаються у нашій групі шляхом профвідбору та завдяки особливостям професійної діяльності.

Рис. 1. Профіль особистості працівників МНС України.

Найвищі показники (близько 7,2 стенов) профілю працівників МНС нашої вибірки – за факторами E (підлягання - домінантність) та L (довірливість - підозріливість). Такі показники свідчать про наявність у наших досліджуваних прагнення до самоствердження, незалежності. Люди з високими показниками за цими факторами зазвичай домінантні, агресивні, обережні, нетовариські, часто сконцентровані на собі. Викликає подив у цьому переліку лише те, що наші досліджувані погано працюють у групі. Але, по-перше, такі дані можуть бути отримані за рахунок рятівників з невеликим стажем роботи, які ще тільки приступили до роботи і не спрацювалися з колегами, а по-друге, цифрові дані тут не дуже високі, що свідчить про невисоку імовірність проявлення такого показника.

Перейдемо до аналізу даних за вторинними факторами (рис. 2).

Ці дані свідчать, що і за вторинними факторами тесту Кеттелла показники наших досліджуваних знаходяться в середньому діапазоні, близько до середньої лінії. Трохи нижче за середнє значення (5,3 стенов) показник за фактором F1, що свідчить про невисокий рівень тривожності наших досліджуваних, що відповідає нормі для такої професії. Викликає деяку тривогу лише той факт, що у таких осіб зазвичай невисокий рівень мотивації і їх спокій може стати байдужістю. Але, сподіваємось, для наших досліджуваних це не так, оскільки їх показник далекий від критичного значення.

Стосовно інших вторинних факторів, то тут отримані такі результати: наші досліджувані швидше екстраверти, ніж інтроверти (6,25 стенов за фактором F2), вони мають середнє значення (5,51) за фактором F3 (емоційна лабільність, чутливість) та трохи вищі за середні (6,18 стенов) показники за фактором F4, що свідчить про

мінімальне переважання у них агресивності, сміливості, кмітливості і швидкості над залежністю і пасивністю.

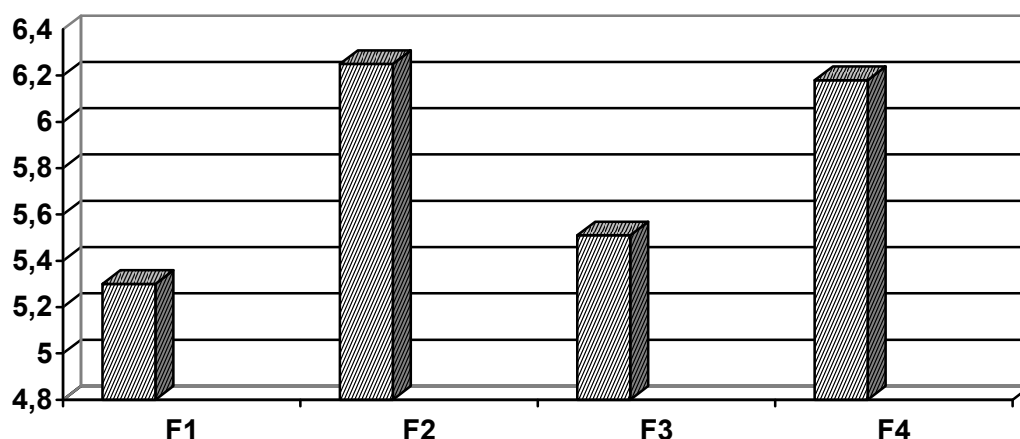

Рис. 2. Показники за вторинними факторами тесту Р. Кеттелла (у стенах).

Ці дані підтверджуються і показниками розподілення показників у групі (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл даних за вторинними показниками тесту Кеттелла (у %)

Фактори	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
F1	17,4	59,1	23,5
F2	36,7	44,9	18,4
F3	30,3	35,2	34,5
F4	28,6	54,6	16,8

Такі показники свідчать, що наші дані підпадають під показники нормально-го розподілу. І це означає, що особистісні якості більшості наших досліджуваних дійсно є такими, про які ми говорили вище. Єдиний показник, де індивідуальні дані найбільше "розкидані", різняться – це фактор F3, за яким, як бачимо, найбільше досліджуваних, які мають високі та низькі показники. Можна пояснити це тим, що емоційна лабільність – швидше характеристика темпераменту, який є природно зумовленим. Але при цьому слід також пам'ятати, що чутливість, яка є однією з її сторін – властивість, яку можна формувати. Тому тут треба звертати увагу саме на врівноваженість емоційного реагування рятувальників і в роботі з ними прагнути до її розвитку.

Таким чином, і показники за вторинними факторами проведеної методики відповідають нормативним показникам, описаним в літературі та нормативних документах.

Цікавим для нас також було питання вираженості у наших досліджуваних показників за групами якостей. Ці дані представлені табл. 2.

Показники прояву груп якостей за тестом Кеттелла (у стенах)

Комунікативні			Інтелектуальні		Емоційні			Регулят.
A+H	E+ Q ₂	L+N	B+M	N+ Q ₁	C+I	F+H	O+Q ₄	Q ₃ +O
5,64	6,57	5,58	6,05	5,58	6,69	5,8	5,15	5,61
6,26			5,81		5,88			5,61

Отримані дані свідчать про те, що комунікативні якості нашої групи знаходяться трохи вище середньої лінії. Середні значення за факторами A+H характеризують людину, яка взаємин з людьми не уникає, але власна активність у встановленні та підтриманні контактів є невисокою. Ініціатором спілкування стає лише тоді, коли зачіпаються її інтереси або проблема вирішується тільки за допомогою спілкування. Вибіркова у спілкуванні; має невелике коло друзів та знайомих, які є близькими за інтересами та ціннісними орієнтаціями і з якими почувається себе комфортно. Спілкування з великою аудиторією або авторитетними людьми вимагає подолання напруження.

Сполучення факторів L+N визначає ставлення до інших людей. Середні значення відображають здатність людини тонко розбиратись в людях, задумуватись над мотивами їх поведінки. Однак на власні оцінки та характеристики така людина орієнтується рідко. До людей ставиться доброзичливо. Встановлює відносини з тими, хто близький за інтересами, з ким підтримує давні відносини. Розуміє чужі проблеми, але власні зберігає в таємниці і вирішує самостійно. Можливі конфлікти з оточенням, але вони зазвичай нетривалі.

Нарешті, фактори E+Q₂ пов'язані з різними сторонами лідерського потенціалу особистості. Середні значення свідчать про посередній лідерський потенціал. Існує власна точка зору, але вона не нав'язується іншим. Лідерські функції проявляються у звичних ситуаціях, розвиток яких можна передбачити, а труднощів можна уникнути. Думку групи поважає, як свою. Враховує її, може змінити свою власну під тиском групи. Однак відповідальні рішення приймає самостійно.

Це означає, що для досліджуваних працівників МНС характерною є невисока потреба у спілкуванні. Взаємин з людьми вони не уникають, але власну ініціативу у встановленні та підтриманні контактів проявляють нечасто. Вони вибіркові у спілкуванні; мають невелике коло друзів та знайомих, які є близькими за інтересами та ціннісними орієнтаціями. У них також посередній лідерський потенціал. У таких людей існує власна точка зору, але вона не нав'язується іншим. Лідерські функції проявляються у звичних ситуаціях, розвиток яких можна передбачити, а труднощів можна уникнути. Думку групи поважають, як свою, враховують її, можуть змінити свою власну під тиском групи. Однак відповідальні рішення приймають самостійно. Крім того, ми можемо стверджувати, що наші рятівники тонко розбираються в людях, до людей ставляться доброзичливо, розуміють чужі проблеми, але власні зберігають в таємниці і вирішують самостійно. Можливі конфлікти з оточенням, але вони зазвичай нетривалі.

Інтелектуальні показники наших досліджуваних також знаходяться в середньому діапазоні, що проявляється в тому, що вони найбільш успішно вирішують практичні завдання і здатні до творчої розробки ідей, які висуваються іншими, швидко орієнтуються у проблемних ситуаціях, але не завжди вміють прораховувати варіанти рішення. У зв'язку з цим, вибраний ними варіант не завжди є оптимальним.

Сполучення факторів В та М характеризує інтелектуальні можливості особистості. Середні значення цих факторів відображають можливості досягнення успіхів при розв'язанні нескладних абстрактних проблем. Найбільш успішною така особистість є при вирішенні практичних завдань. Така людина здатна до творчої розробки ідей, які висуваються іншими.

Фактори N та Q₁ є показниками гнучкості та оперативності мислення. Середнє значення названих факторів характеризує осіб, які схильні швидко орієнтуватись у проблемних ситуаціях, але не завжди вміють прораховувати варіанти рішення. У зв'язку з цим вибраний варіант не завжди є оптимальним. Нові ідеї та способи розв'язання використовують виважено, лише після всебічної оцінки наслідків.

Емоційні особливості нашої групи також знаходяться на середньому рівні (5,88 стенов). Чутливість особистості до емоціогенних впливів характеризує сполучення факторів С та І. Середні значення притаманні людям, які зберігають емоційну рівновагу у звичній обстановці. При неочікуваній появі додаткових труднощів виникає короткочасне почуття тривоги та безпомічності. Сильні емоційні реакції можливі в ситуаціях, які глибоко зачіпають актуальні потреби та особистісні цінності.

Фактори Н та F відображають схильність рятівників до ризику. Тут середні значення пов'язані з прагненням людини знаходити позитив у житті. Однак повністю відключитися від неприємностей, повсякденних проблем не вдається. Такі люди вірять в удачу тоді, коли ситуації є знайомими і можна використати перевірені досвідом стратегії поведінки. Ризикують зважено. Ризиковані ситуації приваблюють їх тоді, коли ризик є виправданим, а успіх – реальним.

Середні значення за факторами O та Q₄ відносяться до людини, яка переживає тривогу, хвилювання в незвичних для себе ситуаціях. Тоді, коли обстановка є знайомою і передбачуваною, відчуття тривоги слабшає або не виникає взагалі. Намагається об'єктивно сприймати події та людей. Перепони на шляху досягнення мети здаються непереборними, але доволі довго може шукати вихід з проблемної ситуації. Критичні зауваження сприймає спочатку з роздратуванням, але потім знаходить в них раціональне зерно. В конфлікті схильний до обвинувачення не тільки інших, а й себе.

Таким чином, середні значення за емоційними показниками проявляються у наших досліджуваних в тому, що тривога та сильні емоційні реакції можуть виникнути у них лише у зв'язку з якимись неочікуваними та важливими ситуаціями; вони не схильні до ризику, ризикують завжди зважено і лише тоді, коли це виправдано; мають невисокий рівень тривожності.

І, нарешті, регулятивні показники (фактори Q₃ та O) також мають середні значення. Це свідчить про здатність представників вибірки бути організованими

та настійливими перш за все в ситуаціях, до яких вони адаптувалися. У випадках неочікуваної появи додаткового навантаження можуть діяти хаотично, неорганізовано. Вибірково ставляться до загальногрупових норм та вимог. Вони є совісливими, відповідальними в особистісно значимих ситуаціях, але коли ситуація не стосується їх особисто, можуть формально виконувати справи.

Отже, ми розглянули узагальнені показники факторів за тестом Кеттелла для рятувальників, які взяли участь у нашому дослідженні. Відмітимо, що в цілому ці дані відповідають вимогам професії і знаходяться на середньому рівні. Це, на нашу думку, пов'язано із законом нормального розподілення. На деякі ж особливості необхідно звернути увагу і самих рятувальників, і їх керівників, оскільки якщо ці якості залишити без уваги, вони можуть перерости в такі, що заважатимуть ефективному виконанню ними своїх професійних обов'язків.

Висновки. Таким чином, ми досягли поставленої мети і показали, що особливо вираженими для нашої вибірки досліджуваних (працівники МНС України) виявились такі якості особистості: вони справляються з важкими ситуаціями, в більшості ситуацій спокійні, їх важко вивести з себе, впевнені в собі і своїх здібностях, іноді аж занадто; вони прагнуть до самоствердження, незалежності, домінантними, агресивними, обережними, нетовариськими, часто сконцентровані на собі і погано працюють у групі. Крім того, у них невисокий рівень тривожності, вони скоріше екстраверти, ніж інтроверти, мають середнє значення за фактором емоційна лабільності і чутливість та трохи агресивні, сміливі, кмітливі. За групами факторів (комунікативні, інтелектуальні, емоційні та регулятивні) отримані показники трохи вищі за середні, що є нормальним фактом. В цілому ці дані відповідають вимогам професії і знаходяться на середньому рівні.

Ми вважаємо, що такі показники є нормальними для тієї професії, вивченням якої ми займаємось. Але не вивчені фактори, які впливають саме на такий розподіл характеристик. Тому саме їх вивченням ми і плануємо зайнятись в майбутніх роботах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Практическая психология : [учебн. для высш. шк.] / Абрамова Г. С. – М. : Академический проект, 2001. – 480 с.
2. Гуревич П. С. Психология чрезвычайных ситуаций / Гуревич П. С. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 495 с.
3. Екстремальна психологія : [підручник / О. П. Євсюков, А. С. Куфлієвський, Д. В. Лебедев та ін.]. – К. : ТОВ «Август трейд», 2007. – 502 с.
4. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Климов Е. А. – Казань : КазГУ, 1969. – 187 с.
5. Кремень М. А. Спасателю о психологии / Кремень М. А. – Минск : Изд. центр БГУ, 2003. – 136 с.
6. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС : [підручник / Ю. В. Александров, М. В. Болотських, О. П. Євсюков та ін.]; За заг. ред В. П. Садкового. – Х. : УЦЗУ, 2009. – 244 с.

7. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
8. Роша А. Н. Профессиональная ориентация и профессиональный отбор в ОВД / Роша А. Н. – М. : Академия, 1981. – 75 с.

УДК 159.9:34.01

Федоренкова Л. С., викладач АРІУ при Запорізькому національному технічному університеті

ПЕРЕВАЖАЮЧІ ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ І ЖИТТЄВІ СФЕРИ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК

У статті відбиті результати дослідження особливостей переважаючих життєвих цінностей і життєвих сфер засуджених жінок, що зробили різні види злочинів. Аналіз отриманих даних показує, що в різних категорій злочинниць переважають різні життєві цінності і домінують різні сфери їх наочної реалізації.

Ключові слова: життєві цінності, смислова сфера особистості, злочинна поведінка жінок.

В статье отражены результаты исследования особенностей преобладающих жизненных ценностей и жизненных сфер осужденных женщин, совершивших разные виды преступлений. Анализ полученных данных показывает, что у разных категорий преступниц преобладают разные жизненные ценности и доминируют разные сферы их предметной реализации.

Ключевые слова: жизненные ценности, смысловая сфера личности, преступное поведение женщин.

Постановка проблеми. Проблема вивчення ціннісно-смислової сфери особистості в даний час набуває все більш комплексного характеру, будучи предметом різних соціальних дисциплін і важливою галуззю досліджень, розташованою на стику різних галузей знання про людину. Ціннісно-смислова сфера особистості включає два основні компоненти - ціннісні орієнтації і систему особистих сенсів. Обидва компоненти нерозривно пов'язано з поняттям особистість, оскільки тісно стикаються з вивченням людської поведінки і спонукань.

Злочинна поведінка жінок визначається взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників соціальної дійсності, в числі яких провідну роль грають чинники соціального порядку. Сучасна жіноча злочинність має свої соціально обумовлені особливості, які знаходяться в прямій залежності від історичних, геополітичних, економіко-правових, демографічних і інших змін, що відбуваються в суспільстві. Ці зміни найяскравіше відбиваються в мікросоціальній атмосфері життєдіяльності жінок.

Негативний вплив мікросоціального середовища неоднаковий на різних етапах життєвого шляху жінок і обумовлений зокрема певними соціально-демографічними відмінностями, такими як вік, трудова діяльність, матеріальний стан, стан сімейних відносин і так далі.

Неблагополуччя на ранніх стадіях соціалізації особистості, в першу чергу, руйнівно діє на жіночу психіку. Негативні соціальні навички і звички, придбані жі-